

Kermisattractie of oordeel Gods?

Een Bosch kind met twee hoofden

Aart Vos

Enkele maanden geleden baarde een Egyptische vrouw een kind met twee hoofden. 'Al Akhbar' meldde dat het kind beide hoofden kon bewegen. Niet elk kind komt welgeschapen ter wereld, soms gaat het mis. Het is vandaag de dag bekend hoe een dergelijk schepseltje kan ontstaan. Vroeger werd direct gedacht aan een teken of een waarschuwing van God. In deze bijdrage kunt u lezen over het meisje met twee hoofden dat in 1595 in Den Bosch werd geboren en waarmee de moeder het land door wilde trekken.¹

Product van verbeelding en teken

Bij dieren en mensen gebeurt het wel eens dat een ander schepsel dan verwacht het levenslicht ziet. Bekend is het door Albrecht Dürer in 1496 getekende varken met één kop en twee lijven. Uit een rug staken extra poten. In de Bossche Rariteitenkamer in de Vughterbinnenpoort bevond zich in 1747 iets dergelijks: een *klaauw met vijf hoornen* die uit de rug van een koe was gegroeid. Gerardus Vrolik en diens zoon Willem legden in de achttiende en negentiende eeuw een collectie aan van mensen en dieren die door hun aangeboren afwijking het niet redden in het leven. Meestal kwamen de zuigelingen dood ter wereld. In de verzameling – aanwezig in het Amsterdams Medisch Centrum – bevinden zich ook menselijke lichamen die er min of meer normaal uit zien, maar die merkwuurige uitstulpsels vertonen. Er is als het ware een onvolgroeid mens of dier meegegroeid dat voor de helft of voor een kwart of een klein gedeelte uit het 'hoofdlichaam' steekt. Lazarus-Johannes Baptista Colloredo (1617-1646?) was zo iemand. Hij droeg een mismaakt 'vrouws'persoon met zich mee. Lazarus was een

Middeleeuws draakje uit de Sint-Jan
(Uit: Paul le Blanc, *Kerk in kleur*. Middeleeuwse schilderijen in de St.-Janskathedraal te 's-Hertogenbosch, 2002)

heteropagus parasiticus. Zoals uit de jaartallen valt op te maken leefde Lazarus ongeveer dertig jaar. Hij kon in zijn onderhoud voorzien door zich op kermissen te vertonen.

Om meer dan één reden zijn de aantekeningen van Catharina Schrader interessant. Deze vroedvrouw leefde begin achttiende eeuw in Dokkum. In haar *Memoryboek van de vrouwens* noteerde zij de strijd die zij leverde om moeder en kind te behouden in een tijd dat haar geen geavanceerde technische middelen ter beschikking stonden. In haar loopbaan verloor zij ook moeders van 'wanschepsels': 1733 den 10 november bij de knecht uyt het Weeshus, syn wif Maryken. Een soon. Mar hadde een angesigt als een aap. Achter in de neck een opening als een hand groot. Sijn gemagt wasser oock niet so als het hoorde. Sey hadde de aapen syn danssen. Het leved nit lang. O Here, bewaar ons voor sulcke monsters.

Monsters op de koorbanken van de Sint-Jan (Uit: A.M. Koldewij, red., De koorbanken in de St.-Janskathedraal te 's-Hertogenbosch, 1991).

Hoe kon zo'n kind nu ter wereld komen? Catharina Schrader lijkt overtuigd: de vrouw had tijdens haar zwangerschap – wellicht op de kermis – naar dansende apen gekeken. Adriaentje van Dermont van *Achter het Vuurstaal* (een steegje dat uitkomt op de Hinthamerstraat) zal zich ook hebben afgevraagd hoe het toch kwam dat zij een kind met twee hoofden in haar buik had gedragen en ter wereld gebracht. Er moest iets gebeurd zijn, anders kon je zo'n kind niet krijgen.

Stadssecretaris Donck, die zich namens het stadsbestuur over de kwestie boog, noteerde nadere bijzonderheden.² De gezichtjes van het meisje waren lieflijk en mooi, maar de buik was erg breed en groot. Aan die buik zaten de twee armpjes en beentjes vast. Op de rug, ter hoogte van de heup hing een krom pootje met twee vingertjes en bij de anus bevond zich een staartje, maar het leek ook op een piemeltje. Het kindje leefde volgens Donck slechts een kwartier, maar gelukkig kon het nog door de vroedvrouw worden gedoopt. Jacob Donck zocht naar verklaringen en daarvoor blikt hij terug. Zo kwam hij onder meer uit bij de kerkvaders die op begane zonden van de vader en moeder wezen. Donck meldde dan ook dat moeder Adriaentje 'naar de mensen beweren' een verre van kuis leven leidde. Aristoteles en Hippocrates legden, naar Donck vertelde, een verband met de gedachten en verbeelding van de vrouw tijdens de conceptie. Een bewijs daarvoor vond de stadssecretaris in het jaar 1530 toen een meisje aan koning Karel van Bohemen werd getoond dat er uit zag als een bok. Haar huid was behaard en dat kwam omdat haar moeder tijdens het vrijen haar blik richtte op het beeld van Johannes de Doper, die zoals wij allen weten, gekleed ging in een 'kemelsharen' mantel. Geleerden geloofden dat tijdens de conceptie of in bepaalde stadia van de zwangerschap de vrouw uitzonderlijk vatbaar was voor de invloed van de verbeelding.

Dit noemde men 'verzien'. Catharina Schrader, de Friese vroedvrouw, meende dat de vrouw die zij verloor, naar apen had gekeken. Producten van verbeelding zagen ook in Frankrijk en Engeland het licht. De Franse medicus Ambroise Paré wees op een kind dat in 1517 geboren was en het gezicht van een kikker had. Een chirurgijn en een aantal rechtsgeleerden ondervroegen de vader die de volgende verklaring gaf: 'Toen mijn vrouw koorts had, gaf een van de buurvrouwen de raad de koorts te verdrijven door haar een levende kikker in de hand te geven, die ze moest vasthouden tot de kikker dood was. Die nacht ging ze met mij te bed, met de kikker in de hand. Tot beider genoegen hadden we gemeenschap met elkaar en zo is door de kracht van de verbeelding dit monster verwekt'.³ De Engelse Mary Toft bracht in de loop van enkele maanden

Het gruwelijke Monnikskalf uit Freiberg. Voor zowel Luther als zijn tegenstanders een teken uit de hemel (Uit: Luther, Werke, 58 vols., Weimar, 1883-1948, xi, p.371).

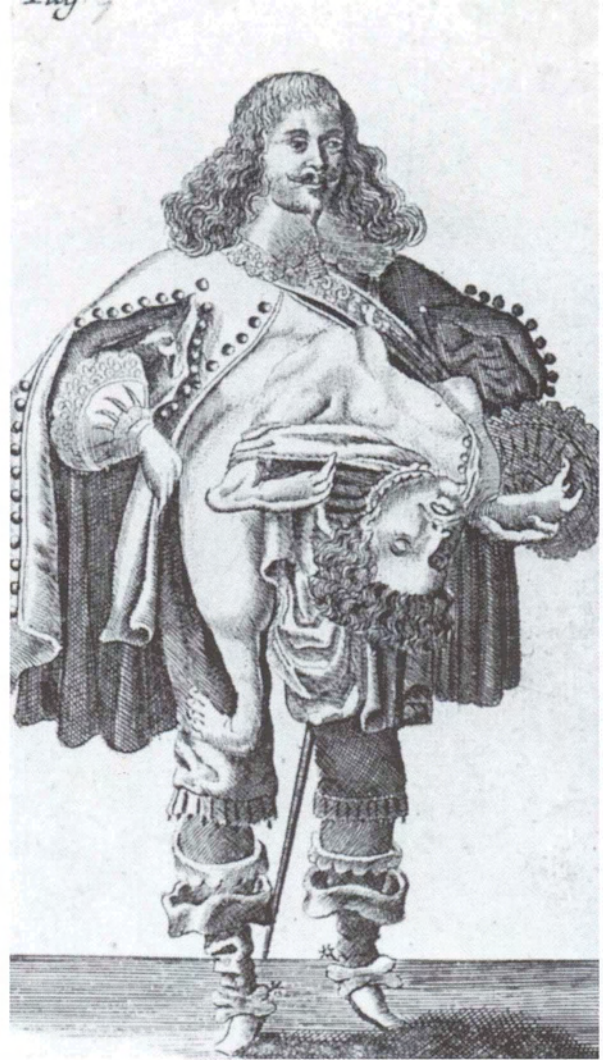
Das Monnikskalb zu freyberg

maar liefst zestien konijnen ter wereld. De moeder had daar een verklaring voor. In het begin van haar zwangerschap in 1726 was ze, terwijl ze aan het werk was op het land, opgeschrikt door een konijn. Ze wilde het dier vangen, maar dat mislukte. In de volgende maanden ontwikkelde ze een obsessie voor gestoofd konijnenvlees. Ze kon aan niets anders dan aan een mals konijnenboutje denken. De obsessie leidde tot lichamelijke veranderingen in haar lijf en daarom baarde ze telkens konijnen. Verbeelding en verzien kon tot vreemde gebeurtenissen leiden. Overigens is Mary Toft door verscheidene geneesheren en geleerden onderzocht. Uiteindelijk werd ze in Londen ontmaskerd, niet nadat talloze mensen, inclusief artsen, het verhaal van haar verbeelding zeer geloofwaardig achten.⁴ In de *Letter en Historie Beschouwer* – een tijdschrift voor geletterden – van augustus 1764 las ik dat in maart van dat jaar in de buurt van Toulon (Frankrijk) een meisje was geboren met het ‘aengesicht van een haas, uitgezonderd de ooren. Zijnde voor’t overige schoon en wel geschapen’. Als verklaring voor dit mirakel gold: de moeder was zo dom geweest om in het begin van haar zwangerschap het rauwe hart van een haas te eten! Niet alleen ongeschoolde mensen letten op voorboden en wezen op de verbeelding. Ook in tijdschriften voor geletterden die in de achttiende eeuw verschenen, was volop serieuze aandacht voor ‘bovennatuurlijke verschijnselen’.⁵ Met de komst van de moderne natuurwetenschap kwam hieraan geen einde.

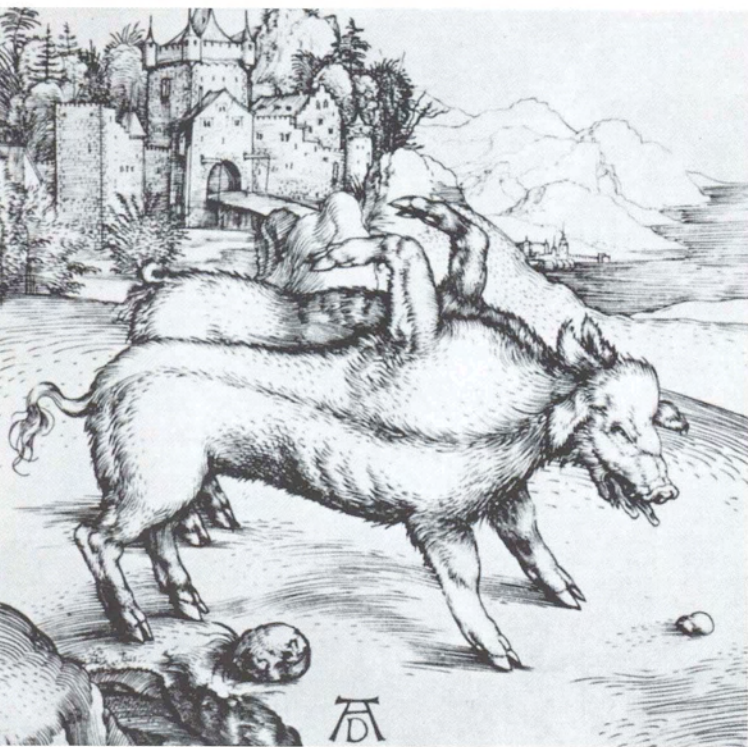
God spreekt door mirakels

Het leven was geen loterij, dat besepte iedereen, maar de uitwerking van Gods plannen. Ook in de geboorte van een vreemd wezen, een ‘wanschepsel’ of een ‘monstrum’ zagen de mensen de hand van God. God sprak via het tweehoofdige kind uit het kleine steegje *Achter het Vuurstaal* tot de mensen. Een ‘wanschepsel’ was een teken van God, maar hoefde niet direct een waarschuwing in te houden. De geboorte van een ‘wanschepsel’ kon ook gebruikt worden in de strijd die jij namens God voerde met tegenstanders. Zo werd in 1523 in het Saksische Freiberg een wezen geboren dat zowel op een monnik als op een kalf leek. Luther zag daarin een afspiegeling van het door hem verafschuwde monnikenwezen. Het Monnikskalf voorspelde de ondergang van het Pausdom. Luthers tegenstanders meenden juist dat God door het geboren laten worden van dit *Munchkalb* de mensen wees op de bedrieglijke werken van de reformator. Was Martin Luther niet een Augustijnernonnik geweest die zijn gelofte had afgezworen en uit het klooster was getreden?

De parasitaire tweeling, Lazarus en Johannes Baptista Colloredo, geboren in Genua in 1617. Gravure aanwezig in Collectie Nauta in Leiden (Uit: B.C. Sliggers en A.A. Wertheim, red., De tentoongestelde Mens, Zutphen, 1993).

Velen gebruikten een door God gezonden ‘wanschepsel’, ziekte of ramp in hun strijd tegen de vijand. Zo werd het belegerde ‘s-Hertogenbosch in 1601 van zijn belager Prins Maurits bevrijd dankzij de sneeuw en de vorst die God de vijand ‘op het lijff gestiert heeft’. Het wonder dat in 1585 in Empel plaats vond, was te danken aan Maria. Een Spaanse soldaat groef een mirakel op: een beeltenis van de Heilige Maagd. Dat was een teken van God en toen het nog eens uitzonderlijk slecht weer werd was het mirakel compleet. Dankzij Maria en de miraculeuze koude konden de Spanjaarden, die in een zeer hachelijke situatie verkeerden, aan het ‘ketterse’ leger ontsnappen (zie *Bossche Bladen* 2 (2000) nr. 4). ‘Ieder die een ander lijkt te hebben overwonnen’ merkte een Engelsman op tijdens een van de oorlogen tussen Engeland en de Nederlandse Republiek, ‘zegt dat God hem de zege heeft geschonken’.⁶ In de donder en bliksem, zonsverduisteringen, misgeboorten en kometen sprak God tot de mensen.

Twee lijven, zes poten beneden, twee boven en één kop: een zwijn dat op een boerderij in Thüringen geboren werd en Albrecht Dürer fascineerde (Uit: K.A. Knappe, Dürer. Het volledige grafische werk, Amsterdam z.j.).

En golden de Watersnood van 1953 en de MKZ crisis van enkele jaren geleden voor velen niet als een waarschuwing? En dan niet in de zin van 'nu moeten we hogere dijken bouwen' of 'het vervoer van de varkens kan niet op deze manier'. Op Java wees enige maanden geleden een islamitisch geestelijke op het lammetje dat geboren was met het gezicht van een menselijke baby. Gevreesd wordt dat Indonesië 'iets ingrijpends' zal overkomen.

Zou het wonderbaarlijke verschijnsel van het kind met twee hoofden in die Bossche steeg een 'voorbode' zijn? Een waarschuwing van God? Was het kind een onheilsbode?

Een mirakel voor alleman

Een groot mirakel van Godt allmachtig, schreef moeder Adriaentje. Een teken van God dat zij aan alleman moest laten zien. Daarvoor vroeg de moeder aan het stadsbestuur toestemming. Vader Hendrik was er niet, hij lag als soldaat bij kasteel Heeswijk. Adriaentje zocht en vond steun bij een aantal burens. Deze verklaarden zich bereid om met moe-

der en tweehoofdige kind een aantal maanden door het land te trekken om dit 'mirakel' als een teken van Gods aanwezigheid aan de mensen te vertonen. Het was eind 16e eeuw een 'miserabilen tyde'. Het leger van Prins Maurits bedreigde 's-Hertogenbosch, Italiaanse soldaten (huurlingen van de Spaanse koning) sloegen aan het muiten en plunderden de Meierij, dijken van de Maas bezweken onder het hoge water, protestanten maakten mensen onzeker en dan waren er nog de geruchten dat veel vrouwen in de Meierij zich aan hekserij schuldig maakten. De brandstapels rookten! Overal heerste ellende en angst. Veel mensen merkten meer van Gods af, dan aanwezigheid. Maar God was er! In 's-Hertogenbosch had Adriaentje een kind met twee hoofden gebaard!

Adriaentje repte in haar brief met geen woord over het tweehoofdige kind als 'omen', als voorteken van naderend onheil. Maar, omdat Adriaentje de miserebele tijd waarin zij en anderen leefden, duidelijk noemde, zou je bijna kunnen denken dat het kind geen kwaad voorteken was, maar wel een boodschap van God die de natuur naar Zijn hand kon zetten. Meende de moeder, door haar bijzondere kind te laten zien, dat God zelfs in zó'n kind kon tonen dat hij almachtig was? Met andere woorden, eerder een door God geschapen 'natuurverschijnsel' dan een teken van Gods wraak.

Stadsbestuur verdeeld

Met een dood en bijzonder kind door het land trekken, verdiende natuurlijk enige voorbereiding. Moeder beloofde het kind met balsem te 'sullen suyveren en reynigen [...] voor allen stanck' en na drie maanden weer terug te zijn om het kind in gewijde aarde te laten begraven. Voorts hoopte Adriaentje met haar rondgang ook een graantje mee te pikken. Ze wilde de kijkers er voor laten betalen.

Het verzoek wees de stadsregering echter af. Adriaentje diende haar kind behoorlijk te laten begraven. Kennelijk had de moeder daar niet op gerekend. Toen gerechtsdienaren haar het bevel kwamen medelen was zij, noch de aanwezige vroedvrouw, tevreden. De dienaren van de stad vertrouwden het zaakje niet en bleven in het huis bij het dode lichaam. Maar toen het donker werd durfden ze niet langer te blijven. Er zou eens iets kunnen gebeuren rond en bij dit boven- en buitennatuurlijke schepseltje... Op de belofte dat het kind niet stiekem verstoppt of weggehaald zou worden, namen de stadsboden afscheid. Toen zij de volgende morgen terugkeerden was het kind er inderdaad nog. Kennelijk zijn de bodes toen in alle vertrouwen weggegaan. Maar zo rond elf uur ging het gerucht in de stad dat

het kind uit het huisje *Achter het Vuurstaal* was weggehaald. De bodes gingen verhaal halen. Moeder Adriaentje en de vroedvrouw verklaarden dat Jasper Cornelissen en bakker Jan Janszoon Moor, burenen, ontevreden waren over de beslissing van de schepenen en derhalve het kind weggenomen hadden. De beide buurmänner zeiden dat zij daarvoor toestemming van de schout hadden gekregen. De kraamvrouw verzocht Anneke, haar vroedvrouw, hetzelfde antwoord van de schout te gaan vernemen (Adriaentje was nog slecht ter been), waarop Anneke en de beide buurmänner naar de schout togen. Deze was niet thuis, maar op het stadhuis, waar de groep zich aandienende. De schout gaf toestemming om met het kind rond te trekken: 'Jae, ick en sal u lieden nyet en doen, noch ick en sal myn woerd niet achterwaerts gaen', met andere woorden 'Ik zal u niet vervolgen en ik trek mijn gegeven belofte (aan de buurmänner) niet in'.

Bakker Moor, de bakkersvrouw en Jasper Cornelissen gingen met de baby met twee hoofden op pad. Ze beloofden het kind na twee maanden weer in de armen van Adriaentje te leggen en haar voor het lenen van het schepseltje 150 gulden te geven. Een enorm bedrag.

Kermisattractie

Het laten zien van wonderen der natuur was weliswaar niet alledaags, maar het gebeurde wel op markten en kermissen. Op de jaarlijkse Bartholomeus Markt in Londen konden de mensen rond 1600 misvormde dieren en mensen aangapen. De eenvoudige zielen van *Achter het Vuurstaal* zullen niet in Engeland zijn geweest, maar ze wisten wel degelijk dat er ook in hun land rondgesjouwd werd met 'wonderen der natuur'. In 1584 verscheen een

man in Den Bosch die een vrouwtje van 51 jaar oud bij zich had.

Niets bijzonders, maar ze was maar driekwart el hoog. Het vrouwtje vertoonde hij tegen een paar centen aan het volk.⁷

Stadssecretaris Donck noemde in zijn notitie drie gemummificeerde lijkjes die afkomstig waren van Tenerife op de Canarische Eilanden. Deze wonder-

Lijf met twee hoofden. (Uit: Florike Egmond e.a., Kometen, monsters en muilezels: het veranderende natuurbeeld en de natuurwetenschap in de zeventiende eeuw, Haarlem 1999).

werken waren kort voor 1595 op de Bossche markt vertoond! De stad lag niet ver van Antwerpen. Daar kwamen schepen vol met wonderen aan uit verre streken. Matrozen verdienden met de verkoop van deze mirakelen flink bij. Een kleine anderhalve eeuw later vergaapten Bosschenaren zich op de 'boven Kamer van de Antiquiteit en Konst-Kamer' waar 'scelethen en vreemdigheden' te zien waren, zoals 'Een kind met 2 hoofden. Eén wit en één swart geboren Ao 1724 te Bilsen' en 'Drie kinderen, 2 blanken en één swart, geboren van een soldatevrouw, zynde op Drie Koningen Avond, verschrikt van de Jongens die met de ster gingen'. In de achttiende eeuw geloofden velen nog in de 'verbeelding' van de zwangere vrouw! Maar wellicht weet u zichzelf ook nog 'bakerpraatjes' te herinneren. Tijdens de zwangerschap kun je beter maar niet breien of haken, want de kans dat je een kind krijgt met kromme vingertjes is groot. En huilen houdt ook een risico in: het kind zal ongetwijfeld rode oogjes krijgen.

Tot slot

Zeer waarschijnlijk heeft het mirakel van het twee-hoofdige kind tot een geschil over de competentie van de schout geleid. Van de schout mochten de burenen met het kind op pad, de schepenen bleken niet verder te willen gaan dan het tentoonstellen van het 'wanschepsel' in de Sint-Annakapel. Nieuwsgierigen konden daar tegen betaling van acht penningen een blik op het schepseltje werpen. Hoewel er in het Stadsarchief slechts enkele stukken over de zaak bewaard zijn gebleven, wijzen deze in de richting van een civiel proces. Wellicht biedt nader onderzoek in het Archief van de Raad van Brabant inzicht.

Noten

- 1 Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Oud Stadsarchief nr. 4220.
- 2 Donck schreef de beschouwing in 'humanistisch' Latijn. Met dank aan collega Valentijn Paquay voor de adviezen.
- 3 Jacques Gélis geeft in zijn boek *De boom en de vrucht. Zwangerschap en bevalling voor de medicalisering* (Nijmegen 1987) vele voorbeelden van 'verzien'.
- 4 Juliëtte van Essen, *Monsters, demonen en occulte krachten. De journalistieke perceptie van magische en wonderbaarlijke verschijnselen in de vroege Verlichting* (Tilburg 2003) 55-56.
- 5 Zie het boek van Juliëtte van Essen.
- 6 Het citaat is afkomstig uit Keith Thomas, *Religion and the decline of magic. Studies in popular beliefs in sixteenth and seventeenth-century England* (Harmondsworth 1988), p. 123. Het boek is in het Nederlands vertaald en verschaft een helder inzicht in de wijze waarop mensen een zin probeerden te geven aan zegen en rampspoed in een tijd dat men betrekkelijk hulpeloos in het leven stond.
- 7 Stadsrekeningen Van Zuylen, 1583/1584, p. 1043.